

eeuwse geleerden en kunstenaars van uiteenlopende nationaliteit elkaar en elkaars werk kenden. Het mediëvisme vertoonde nationale en internationale componenten.

In deel 3 ('De verbeelding van de tijd') reflecteert Van Kesteren op zijn werkwijze en breekt hij een lans voor de historische cultuurwetenschap.

Het boek, dat als proefschrift is verdedigd aan de Universiteit van Amsterdam, had aan overtuigingskracht gewonnen als in deel 2 een na-oorlogse mediëvist in het panorama was opgenomen. Een van de impliciete boodschappen van deze studie is immers dat de lezer wordt herinnerd aan de eigen historische bepaaldheid. Nu eindigt het palet met de romancier Huysmans, die als exuberant exponent van het mediëvisme van het *fin de siècle* zonder meer interessant is, maar in wie menig lezer zich wellicht wat lastiger verplaatst. Met Huysmans als slotakkoord blijft 'het verlangen naar de Middeleeuwen' in hoofdzaak beperkt tot de Europees mediëvisme in de achttiende en negentiende eeuw (alleen in deel 1 komt de twintigste eeuw even ter sprake). Verder had Van Kesteren voor de theoretische positionering van het onderzoek (deel 3) best wat meer ruimte mogen nemen. Zijn punt — meer aandacht voor de historische cultuurwetenschap — is er interessant genoeg voor.

Het verlangen naar de Middeleeuwen verdient een brede lezerskring. Iedereen die het boek ter hand neemt kan dan tevens vaststellen dat de punten van kritiek die in het bovenstaande naar voren zijn gebracht marginaal zijn. Van Kesteren heeft een belangwekkend boek geschreven waarmee de mediëvistiek in Nederland en Vlaanderen zijn voordeel kan doen.

Wim van Anrooij

J.-M. Cauchies, ed., *Les confréries religieuses et la norme XIIe - début XIXe siècle* (Centre de recherches en histoire du droit et des institutions, Cahier XIX; Brussel: Facultés universitaires Saint-Louis, 2003, ix + 158 blz.).

In een 'avant-propos' (vii-ix) licht Philippe Desmette het ontstaan (een workshop gehouden op 9 mei 2003 aan het 'Centre de recherches en histoire du droit et des institutions' te Brussel) en de reikwijdte van deze bundel toe. Het boek is chronologisch ingedeeld in een hoofdstuk Middeleeuwen (1-88) en een hoofdstuk moderne tijden. (89-147)

Gezien de doelstellingen van de onderzoekseenheid die deze bundel uitgeeft zal het de lezer niet verbazen dat de broederschappen hier in hun hoedanigheid van 'instellingen' worden benaderd en dat vooral de normatieve teksten die deze instellingen regeren, worden besproken. De vragen waarop men in deze bundel een antwoord probeert te geven zijn: wat was de wetgevende basis voor het ontstaan en het functioneren van broederschappen en hoe, door wie en in welk kader werden hun statuten opgesteld en de naleving ervan gecontroleerd. Sommige bijdragen (Bousmar, 55-88 en Desmette, 91-109) gaan zelfs behoorlijk ver in de analyse van de diplomatische aspecten van het overgeleverde oorkondemateriaal.

Enkel religieuze broederschappen (geen rederijkers of militaire broederschappen) van de late Middeleeuwen en de vroegmoderne periode in Noord-Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden, hoofdzakelijk het bisdom Kamerijk (Cambrai) komen aan bod.

Wat men in de bundel niet zal vinden zijn gegevens of bevindingen over sociaal-economische, laat staan mentaliteits- of genderaspecten van het fenomeen 'religieuze broederschap'.

Behalve een paar bijdragen over een ruimere geografische omschrijving en met een meer universele draagwijdte (zoals die van Joseph Avril, die een typologie geeft van de broederschappen uit de twaalfde en dertiende eeuw en vaststelt dat er weinig bronnen voorhanden zijn

waaruit hun institutionele basis zou kunnen blijken (3-17) en van Catherine Vincent over het canonieke statuut van de broederschappen in het koninkrijk Frankrijk in de dertiende tot vijftiende eeuw, 19-40), is deze bundel in hoofdzaak een becommentarieerde inventaris van overgeleverde bronnen voor de institutionele geschiedenis van de Zuid-Nederlandse religieuze broederschappen, meer bepaald in de graafschappen Vlaanderen en vooral Henegouwen in de Middeleeuwen en het *ancien régime*. Een bijdrage zoals die van Adrien Dupont (111-135) over de vroegmoderne Sacramentsbroederschappen in Ath, Saint-Ghislain en Bergen (Mons) hoort eerder thuis in een heemkundig tijdschrift.

De voornaamste conclusie uit het in deze bundel voorgesteld onderzoek is dat de kerkelijke autoriteiten zich in de Middeleeuwen en in de besproken gebieden weinig of helemaal niet hebben ingelaten met de statutaire oprichting en de normatieve controle op de werking van (religieuze) broederschappen (Avril onderzocht tevergeefs synodale statuten, Vincent andere canonieke bronnen). Het waren de stedelijke magistraten, die de veelal spontaan gevormde verenigingen van vrome mannen en vrouwen, sommige ervan ontstaan als 'eedgeenootschappen' (serments), institutionaliseerden en probeerden onder controle te houden (Trio: Vlaanderen, 41-53 en Bousmar: Mons in Henegouwen). Uit deze vaststelling blijkt dat de sociaalregulerende functie van deze broederschappen vrij vroeg duidelijk moet geweest zijn voor de stedelijke gezagsdragers. Zij waren er dan ook als de kippen bij om er een controlerecht over op te eisen. Pas na het concilie van Trente, tijdens de contrareformatische inhaalbeweging, begon de kerk zich te interesseren voor nieuw gestichte broederschappen ('oude' broederschappen werden ongemoeid gelaten) en probeerden de bisschoppen inspraak te krijgen in hun functionering (Desmette en Dupont over de inmenging van de bisschoppen van Kamerijk in de zestiende en zeventiende eeuw). Op de ware toedracht van deze beperkte en late belangstelling wordt in het boek niet ingegaan. Het prinsbisdom Luik blijft volledig uit beeld. Wat het juridische lot van de broederschappen in de Zuidelijke Nederlanden in de periode na de ontbinding door Jozef II in 1786 tot het einde van het Frans bewind betreft, de bijdrage van Alfred Minke (137-147) toont aan dat men het onderzoek hierover nog moet beginnen. De illustratie op de kaft (een schets van Daumier uit 1839) is misleidend, want de negentiende eeuw komt in dit boek helemaal niet aan bod.

Wie geïnteresseerd is in de institutionele en normatieve aspecten van het middeleeuwse en *ancien régime* religieuze 'verenigingsleven' zal in dit boek feitelijke informatie vinden, hoofdzakelijk over broederschappen in steden van de Zuidelijke Nederlanden. Meer heeft deze bundel niet te bieden.

Thérèse de Hemptinne

L. Noordegraaf, e. a., *Alkmaar, stad en regio. Alkmaar en omgeving in de Late Middeleeuwen en Vroegmoderne tijd* (Alkmaarse historische reeks XII; Hilversum: Verloren, 2004, 268 blz., ISBN 90 6550 805 8).

De bijdragen in dit twaalfde deel van de Alkmaarse historische reeks lopen nogal uiteen, al ziet redacteur Noordegraaf in tijd en plaats een gemeenschappelijkheid. Dat vat hij breed op: geografisch komen de Schermer, de Anna Paulownapolder, diverse bedijkingen in Noord-Holland en de stad Alkmaar aan de orde. De beschreven periode is nog ruimer en schiet zelfs over de in de ondertitel genoemde tijd heen, tot aan het einde van de negentiende eeuw.

De bundel opent met een bronnenuitgave van het stadsrecht van Alkmaar uit 1245 en eindigt met een beschrijving van het leven van een achttiende-eeuwse Alkmaarse stadslector. Het